

EMEVİLER DÖNEMİNDE KUBBETÜ'S-SAHRA VE MESCİD-İ AKSA

THE DOME OF THE ROCK AND THE MOSQUE OF AQSA DURING THE Umayyad Period

Tuba ALAYBEYİ

Harran Üniversitesi

Doktora Öğrencisi

tuba-alay@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5507-0354

Atıf Gösterme: ALAYBEYİ, Tuba, "Emeviler Döneminde Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Akşa" **Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD), Aralık 2025 (17), s. 112-138**

Geliş Tarihi:

07 Aralık 2025

Kabul Tarihi:

25 Aralık 2025

©2024 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Kudüs ve çevresi gerek Kuran-ı Kerim'de gerekse de hadislerde kendisine çokça atıf yapılan bir şehir olması nedeniyle Müslümanlar tarafından önemsenmiş ve bu şehre hizmet etmek, burada eser bırakmak bir üstünlük olarak görülmüştür. İslam devleti, Kudüs'ün kalbi niteliğindeki 144 dönümlük Beytül Makdis, Harem, Mescid-i Akşa isimleriyle anılan kutsal alan üzerine ilk etapta işlevini yerine getiren, pagan tapınağının kalıntıları üzerine bir mescid inşa etmişken daha sonraları Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından önce oldukça görkemli sekiz köşeli Kubbetü's-Sahra ardından da Mescid-i Akşa inşa ettirildi. Kudüs'te bulunan en eski ve en büyük İslam eseri olan Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Akşa Müslümanların bu şehre egemenliğinin varlığının sembolü olmuştur. 691 yılında Kubbetü's-Sahra'nın yapımına başlanmadan önce Halife Abdülmelik bin Mervan, küçük bir ön yapı olan Kubbetü's Silsile (Zincir Kubbesi) inşa ettirilmekle birlikte yapılaş amacı bilinmemektedir. Kubbetü's-Sahra Orta Çağ İslam dünyasının en muazzam yapıtlarından biri olarak kabul edilmekte olup yapım nedenleri üzerine hem İslam kaynakları hem de Batılı çalışmalar dahil olmak üzere birçok farklı iddia ortaya atılmaktadır. Aynı şekilde bu alanda İslami bir yapı olan Mescid-i Akşa'yı Abdülmelik'in inşa ettirdiğine dair yaygın bir kanaat olmakla birlikte kendisinden sonra yerine geçen Velid'in Mescid-i Akşa'yı büyük ölçüde inşa ettirdiği rivayet edilirken bu yapıyı kimin tamamladığı konusunda tarihçiler arasında mutabakat yoktur. Emeviler'deki Abdülmelik dönemi ise bu yapıların sadece dini fonksiyonlarıyla değil aynı zamanda politik ve toplumsal rolleriyle de dönemin ruhunu yansıtan yapılar olduğuna işaret etmektedir. Çalışmamızda bu yapıların yapılaş nedenleri, zamanı, şekli ve yaşadığı değişimler üzerinde durulmuştur. Üzerindeki iddia ve ihtisamın nedenlerini anlayabilmek için dönemin siyasi ve politik gelişmeleri, sonuçları irdelenerek bu yapılar üzerindeki, Emevi etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İslâm tarihi, Kudüs, Kubbetü's-Sahra, Mescid-i Akşa, Abdülmelik.*

Abstract: Jerusalem and its surroundings are considered important by Muslims because it is a city that is frequently referred to in both the Quran and the hadiths and serving this city and leaving a mark here was seen as an superiority. The Islamic state built a mosque on the ruins of a pagan temple that initially served its purpose on the 144-acre sacred area known as Bayt al-Maqdis, Haram and Al-Aqsa Mosque, which is the heart of Jerusalem. Later, the Umayyad Caliph Abdul Malik bin Marwan had first built the magnificent eight-sided Dome of the Rock, and then the Al-Aqsa Mosque. The Dome of the Rock and the Al-Aqsa Mosque, the oldest and largest Islamic monuments in Jerusalem, have become symbols of the Muslim sovereignty over this city. Before the construction of the Dome of the Rock began in 691, Caliph Abdul Malik bin Mervan had built a small preliminary structure, the Dome of the Chain, whose purpose remains unknown. The Dome of the Rock is considered one of the most magnificent structures of the medieval Islamic world, and many different claims have been put forward about the reasons for its construction, including both Islamic sources and Western studies. The period of Abdülmelik in the Umayyads indicates that these structures reflect the spirit of the period not only with their religious functions but also with their political and social roles. In our study, we focused on the reasons for the construction of these structures, their time, shape and the changes they experienced. In order to understand the reasons for the claim and magnificence on these structures, the political and policy developments of the period and their results were examined and the Umayyad influences on these structures were evaluated.

Keywords: *Islamic History, Jerusalem, Dome of the Rock, Al-Aqsa Mosque, Abdul Malik.*

GİRİŞ

Kudüs şehri; kimilerine göre insanlık tarihinin başlama ve kimilerine göre de bitiş noktası olarak kabul edilip bu iki zaman zarfında bu şehirde yaşayan ve yaşananlara binaen kutsal bir nitelik kazanmıştır. Bu kutsiyetin büyüklüğü nispetinde insanlar nezdinde bu şehir sahip olunası, yaşanılabilir bir mekân olarak görülmüştür. Bu şehre hâkim olan din mensupları da kendilerince kutsal kabul edilen mekânları somutlaştırmak adına mimari yapılarla belirginleştirmiştir. Çalışmamızda bu mimarilerin dönemin toplumuna ve toplumun bu mimarilerin inşasında etkileri araştırma sonucunda analiz edilerek okuyucuya aktarılması amaçlanmaktadır. Zira Kudüs 638 yılında Hz. Ömer'in şehre girmesiyle¹ siyasi anlamda “İslam şehri” unvanı almış ve bu tarihten itibaren buraya yerleşen, bölgenin İslamlaşmasını sağlayan Müslümanların her açıdan şehri İslamlaştırma mücadelelerine sahne olmuştur. Tabi olarak bu amaçlarını gerçekleştirmek ve ibadetlerini rahatça yapabilmek için bir ibadethane inşa etmeleri elzemdi. Bu noktada o dönemde şehirdeki tek dini unsur olan Hristiyanların mabetlerine ve kutsal kabul ettikleri arazilere dokunulmamış, onlar için önem arz etmeyen âtil durumdaki² Süleyman mabedinin inşa edilip yıkıldığı, daha sonraları Roma İmparatorluğu tarafından Jüpiter Capitolinus Tapınağının kurulduğu,³ İsra-Miraç hadisesinin gerçekleştiği,⁴ arazi itibariyle Mescid-i Aksa olarak geçen ortalama 144 dönümlük Tapınak (Moriya) tepesine bir mescid inşa emri Halife Ömer tarafından verilmiştir.⁵Çünkü bu alan Peygamber'in nitelemesiyle Müslümanların ibadet maksadıyla ziyaret edebileceği Kabe ve Mescid-i Nebevi'den sonra üçüncü mescidi içinde barındırmış ve Müslümanlar tarafından da her daim ta'zim ve taltif görmüştür. Bununla birlikte Kudüs sadece bir şehir değil bir “inanç merkezi” konumunda olup şehirdeki nüfus yapısı sebebiyle dinler kongresi görünümündedir. Bu sebeple üç ilahi din mensupları bu şehre hâkim olmayı diğer dinlere bir üstünlük nişanesi olarak görmüş ele geçirmek için çalışmış kendi dinlerinin kutsal mekânlarını da dini yapılarıyla belirginleştirmiştir.

Bu anlayıştaki Yahudiler de ilk defa Kudüs'ü ele geçirir geçirmez Hz. Davud tarafından Mescid-i Aksa'nın yeri tespit edilmiş ve bir mabet inşası planlamıştır. İlahi emirle bu mabedin

---

¹ Belâzuri, Ahmed. b. Yahyâ b. Câbir. “Fütûhu'l-Büldân”, çev. Mustafa. Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 62.

² İbn Kesir, “el-Bidâye ve'n-Nihâye”, çev. Mehmet Keskin. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 7/ 94.

³ Nebi Bozkurt “Mescid-i Aksa”, “TDV İslam Ansiklopedisi”, (Ankara, TDVY, 2004), 29/268-271.

⁴ “O Mescid-i Aksâ ki biz onun etrafını bereketli kıldık ve bu gece yolculuğunu o seçkin kula büyük işaret ve delillerimizden bir kısmını gösterelim diye yaptırık. Şüphesiz ki O, evet O, her şeyi hakkıyla işiten, kemâliyle görendir.” İsra 1.

⁵ İbn Kesir, “el-Bidâye ve'n-Nihâye”, 7/94.

yapımını oğlu Süleyman'a devrederek Süleyman Mabedi olarak anılan yapı inşa ettirmiştir. Bu yapı Kudüs tarihinde I. Süleyman Mabedi olarak geçmiş Babil Hükümdarı Buhtunnasır tarafından yıkılmış⁶ ve sürgünden dönen Yahudiler tarafından II. Mabet olarak da anılacak Süleyman Mabedi'ni bir kez daha inşa ettiler. Yahudi asıllı Roma valisi Herod tarafından genişletilerek imar edilen Mabet yine Romalılar tarafından yıkılmıştır.⁷ Yahudilerin Romalılar tarafından m. 70 yılında sürgün edilmesinin akabinde Mescid-i Aksa denilen bu alana Jüpiter Capitolinus Tapınağı inşa edilmiş Roma imparatorluğunun Hristiyanlığa geçmesiyle bu tapınağın yıkıldığı sanılmaktadır.⁸ Süleyman mabedinin yerine yine mabet hükmündeki bir tapınağın inşa edilmesi bu tepenin kutsiyetiyle ilgili yaygın bir inanışın varlığını göstermektedir. Çünkü bu tepe şehrin kuruluşundan itibaren hangi din ve inanış olursa olsun kutsal görülmüş ve bir mabet inşa edilmiştir.

H. Ömer ise fetihten sonra Kudüs'ü gezerken patrik Sophronius'tan Davud Mescidine kendisini yönlendirmesini talep etmiştir. Oraya vardığında ise bu yerin Hz. Peygamber tarafından İsrâ gecesini tasvir edildiğini belirtmiş ve bu nedenle burada bir mescit kurulmasına karar vermiştir. Ancak bu alana geldiklerinde Sahra kayasının bulunduğu yerin çöplüğe dönüştürüldüğüne şahit olmuşlardır.⁹ Hristiyanlar, İsrailoğulları'nın bir zamanlar kutsal haçı sakladığı bu yeri kasıtlı olarak kirletmişler, bu da onların Yahudilere olan kininin bir göstergesi olduğu düşünülebilir. Halife bu kirliliğe müdahale ederek cübbesinin ucunu kullanarak çevreden çöpleri toplamaya başlamış, Müslümanlar da ona katılarak alanı temizlemeye girişmişlerdir. Bu alanın kutsallığına binaen Halife'nin burada bir mescit yapılmasını istemesi oldukça doğaldır ve nitekim de böyle olmuştur. İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında bu mescit hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte H. 50 (m. 670) yılı civarında burayı ziyaret eden bir Hristiyan hacının anlattıklarından Müslümanların haremın doğu duvarına yakın bölümünde yer alan harabenin üzerini kirşler ve kalaslarla kapatarak ahşaptan yapıldığını ve 3000 kişinin namaz kılabilceğı büyüklükte (48m × 48m) basit bir mescit yaptıkları öğrenilmektedir.¹⁰ Anlaşılan o ki İslam Devletinin hakimiyetiyle birlikte Müslümanlar, kendi yaşam alanlarını tanzim etmeye yönelmiş bir ibadethaneyle işe başlamışlardır. 144 dönümlük Moriya veya diğer

⁶ Taberî (ö. 310/922). Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, "Tarihî Taberî", trc. M.Faruk Görtünca, 4 cilt. (İstanbul Sağlam Yayınevi, t.y.), 2/167; Naciye Aksoy Kamalak, "İsrailoğulları Krallığında Davud ve Süleyman Dönemleri". "Turan-Sam", Sage Yayınları, sayı 61/2024, 176-181.

⁷ Dio Cassius, "Romaiké Historia / Dio's Roman History": I-IX, Çev. Earnest Cary, The Loeb Classical Library. London: Heinemann-Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1914-1927, 1/69.

⁸ Bozkurt, "Mescid-i Aksa", 29/268-271.

⁹ İbn Kesir, "el-Bidaye ve'n-Nihaye", 7/ 94

¹⁰ K. A. C Creswell., "A Short Account of Early Muslim Architecture, Middlesex"1958, 10, 28, 43, 204-206, Iv. 42/10.

adıyla Sahra tepesinde güney tarafında daha sonraları sadece bu mescide Mescid-i Aksa denilecek bir mescit inşa etmesiyle; Hz. Ömer, Yahudilerin kiblesi olan Sahra kayasını yeniden gün yüzüne çıkarmış, Hristiyanların da en büyük kilisesi Kıyamet kilisesine zarar vermeden her bir parçasını korumuştur. Böylelikle vergilerini ödeyen her dinden insanların Kudüs'te kendi inançlarını sürdürmekte özgür olmalarını sağlamış ve aynı zamanda diğer kutsal değerlere saygı gösterilmesini teşvik ederek huzurlu bir ortam oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Raşit halifeler döneminin sona erip Emevî Halifeleri devletin başına geçince muhalifler kendini göstererek yönetimi reddetme yoluna gitmişlerdir. Abdullah b. Zübeyir'in muhalefetiyle¹¹ karşılaşan Emevî iktidarı meşruiyetini korumak için askeri, siyasi, mimari her yolu kullanmıştır. İşte bu meyanda Hicaz bölgesinden ciddi muhalefetle karşılaşan Emevîler, Kudüs'e siyasi ve mimari anlamda ciddi yatırımlarda bulunarak dikkatleri bu şehre yönlendirmeye çalışmışlardır. Kudüs'e yapılan bu mimari yapıların diğer bir nedeni ise Hristiyan Roma yönetiminin inşa ettiği görkemli yapıların şehrin silüetinin bir Hristiyan şehrine dönüştürmesidir. Nüfus olarak oldukça ilerde olan Hristiyan unsurun mimarisinin de ileri olması sebebiyle Emevî yönetimi bu durumu İslam lehine çevirmek amacıyla Sahra tepesine İslam varlığını yansıtan yapılar inşa ettiği görülmektedir.

İslam hâkimiyeti altında bulunan Kudüs'teki mimari yapı Emevîler döneminde altın çağını yaşamış önce Kubbetü's Sahra daha sonra da Mescid-i Aksa Camisi inşa edilmiştir. Kudüs'te yer alan Kubbetü's Sahra ile Mescid-i Aksa gibi yapılar çok sayıda toplumun dikkatini çekmiştir. Özellikle Müslümanlar için özel bir öneme sahip bu mekânlar bu yapılarla nam salmış görkemini taçlandırmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için de her iki yapının da alt başlıklar şeklinde detaylandırılması uygun görülmektedir. Çalışmamızda tarih itibarıyla önce yapılan Kubbetü's-Sahra'yı ardından da Mescid-i Aksa'yı ele almayı uygun gördük.

1. Kubbetü's Sahra

Kubbetü's-Sahra Orta çağın en görkemli İslam mimarisi konumunda olup o dönemde de günümüzde de İslam'ın dolayısıyla da Müslüman nüfusun simgesi konumundadır. İslam Devleti bu toprakları fethettiğinde Halife Ömer'in emriyle Jüpiter tapınağının kalıntıları üzerine inşa ettirdiği mescit; ne daha önce Yahudiler tarafından inşa edilen Süleyman mabedinin ne de halihazırda Hristiyanların inşa ettiği Kıyame kilisesi gibi yapıların görkemine yakındı. Çünkü

---

¹¹ Yılmaz Çelik, “Siyasi Erdem Açısından Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr” Nisar 6 (Mayıs 2025), 1-21, 3.

Hız. Ömer'in inşa ettirdiği mescit ise sadece toplanıp namaz kılma işlevini yerine getirmek amacındaydı. Emevî halifelerinden Abdülmelik bin Mervan iktidara gelince bu durumu değiştirmek için İslam'ın şanına yakışan bir yapı inşa ettirmeye karar verdiği, Kubbetü's-Sahra, İslâm dünyasının en önemli yapılarından biri olmasının yanı sıra, aynı zamanda İslâmî mimarisinin sembolik anıtları arasında yer almaktadır. Kudüs'te Tapınak Tepesi olarak bilinen bölgede inşa edilen bu yapı, Mescid-i Aksâ külliyesinin merkezinde konumlanmaktadır. Dünya genelinde "İslam Kudüsü"nın dinsel simgesi olarak kabul görülen ve şehir silüetinin belirleyici unsurlarının başında gelen Kubbetü's-Sahra İslam anıt mimarisinin ilk görkemli eseri olup yapıldığı günden günümüze kadar Müslümanların iftihar olmuştur.

İslâm anıt mimarisinin bilinen ilk örneklerinden biri olan Kubbetü's-Sahra, Emevî Halifesi Abdülmelik bin Mervan'ın döneminde 691-692 yılında tamamlanmıştır. Kudüs'teki Harem-i Şerif'in merkezinde inşa edilmiş olup hem Müslümanlar hem de Yahudiler tarafından kutsal sayılan kayanın üzerine kurulmuştur. Bu konudan bahseden müelliflerin çoğunluğu, Kubbetü's-Sahra'nın banisinin Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân olduğu hususunda görüş birliği içinde olmakla birlikte bu görüşü savunanlar arasında İbnü'l-Cevzî, Ahmed el-Makdisî, M. Hanbelî ve Şemseddin es-Süyûtî gibi isimler yer almaktadır. Bu bilgileri değerlendiren bazı muahhar müellifler ise, Velîd'in eserde bazı tamir ve iyileştirmeler gerçekleştirdiğini aktarmaktadır. Tüm bu rivayetlerden hareketle, yapının asıl banisinin Abdülmelik olduğu; Velîd'in ise mevcut eksiklikleri giderdiği ve yapıyı daha estetik bir görünüme kavuşturmak üzere bazı ilavelerde bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır Diğer yandan Abdülmelik yapının inşa sorumluluğunu danışmanı Recâ b. Hayve ile mevlası Kudüslü Yezid b. Sellâm'a vermiş¹² ve bu görevliler bölgede özellikle mimari ve sanat alanında belirgin bir şekilde kendisini gösteren Bizans kültürel birikiminden istifade etmiş ve imar faaliyetlerinde Bizanslı ustaları kullanmıştır.¹³ Çünkü bu yapı müsteşrikler tarafından "*Arapların yapamayacağı kadar harikulade bir eser*"¹⁴ olarak telakki edilmiş ve herhangi bir delil sunmadan böyle bir iddiada bulunmuşlardır.

¹² Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. "*el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*". thk. Adnan Yunus Abdülmecid Ebû Tebbâne - Mahmûd Avde el-Keâbine. 2 Cilt. Amman: Mektebetü Dandis, 1999, 1/401; İsfahanî, İmadeddin, "*el-Fethü'l- Kussi- fi Fethü'l- Kudsi*", E.J. Brill, (Leyden:1888), 65; Feyza Betül Köse, "*Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları*", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 29 (2017), 34.

¹³ Zeyneb Arpacık. "*İslâm Geleneğinde Anıtsal Mimarinin İlk Örneği: Kubbetü's-Sahre*". Diyanet İlmi Dergi 60/4 (Aralık2024), 1465-1494, 1477.

¹⁴ Muammer Gül, "*İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü's-Sahra: Tarihi Arka Planı, Tasviri, Restorasyonları ve Kitabeleri*". Erdem Dergisi, 14(41), 79-98, 2004, 81.

Bununla birlikte İslam mimarisinin bugüne kadar ulaşan en etkileyici örneklerinden biri olarak kabul edilmekte olan bu yapının, Batılı bazı kaynaklarda Franklar döneminden bu yana hatalı bir şekilde Ömer Camii olarak adlandırıldığı dikkat çekmektedir. Bu hatanın nedeni İslami kaynaklarda geçen Hz. Ömer'in bu yapının üzerine bina edilen kayaya abasıyla temizlemek suretiyle hürmet etmesi ve akabinde de mescit inşa edilmesini emretmesi muhtemeldir. Hangi halifenin dönemine ait olursa olsun, söz konusu mimarî eserler İslam sanatının en eski yapılarından olup, Emevîler tarafından bırakılmış önemli mimarî miraslar arasında yer almaktadır.

Kubbetü's-Sahra'nın inşa sürecine baktığımızda daha inşası başlamadan önce Halife Abdülmelik bin Mervan tarafından küçük bir ön (model) yapı olan Kubbetü's-Silsile (Zincir Kubbesi) inşa ettirildiğini görüyoruz. Abdülmelik, Kudüs'te bulunduğu esnada inşa edilmesini istediği mescidin ve kubbenin taşınması gereken nitelikleri ayrıntılı biçimde belirlemiş ve daha küçük ölçekli olan ve "Kubbetü's-Silsile" olarak adlandırılan kubbenin inşasını emretmiştir. Bu yapıyı beğenmiş ve asıl kubbenin de benzer şekilde inşa edilmesini istemiştir.¹⁵ Bu yapı Kubbetü's-Sahra'nın üçte biri büyüklüğünde ve doğusunda yer almaktadır. Ne amaçla yapıldığına dair kesin bir bilgi olmamasına rağmen rivayetlere göre Kubbetü's-Sahra'nın inşaat masraflarını karşılamak ve Mısır'dan toplanan vergileri saklamak amacıyla inşa edilmiştir.¹⁶ Ancak yapı üzerine yapılan son arkeolojik çalışmalar, ön (model) yapı iddialarını yalanlamaktadır. Zincir Kubbesi ile Kubbetü's-Sahra arasında açık bir plan farkı bulunmaktadır. Ayrıca Kubbetü's-Sahra üzerine müstakil eserler vermiş olan ünlü sanat tarihçisi Oleg Grabar, Zincir Kubbesi'nin aslen on bir yüzlü olarak tasarlandığı yönündeki düşüncenin doğru olmadığını belirtmektedir.¹⁷ Bu sebeple yapı duvarlarının sonradan kaldırıldığına dair görüşler de yanlıştır. Zira on bir yüzlü bir yapıyı geometrik kurallara uygun olarak inşa etmek mümkün değildir.¹⁸ Ancak model veya maket yapıların gerçeğine birebir uymaması bu görevinin olmadığını düşündürmemeli. Çünkü o dönemi gözeterek gerçeğinden bu oranda bir sapma inşaat anlamında gayet normaldir.

---

¹⁵ İbnu'l-Batrik, İskenderî. "Kitabu't-Tarih'i'l-Mecmu' ale't-Tahkik ve't-Tasdik" (1-2 Cilt). Beyrut, 1904, 39.

¹⁶ Leila Armstrong, "The spatialization of Jerusalem during the early Muslim period" (Master's thesis). University of Colorado at Boulder, 2007, 51.

¹⁷ Oleg Grabar, "The Shape of the Holy: Early Islamic Jerusalem", Princeton University Press, 1996, 82.

¹⁸ Armstrong, "The spatialization of Jerusalem during the early Muslim period", 52.

Diğer taraftan Zincir Kubbesi'ne dair eski inanışta, bu mekânın Hz. Hızır'ın dua yeri¹⁹ veya Tanrı'nın hükmünün verildiği yer olduğunu belirtmektedir. Yöresel efsanelere göre ise bu kubbenin bulunduğu alanda eskiden gök ile yer arasında bir zincir sarkıtmıştır. Halk arasında bir ihtilaf çıkınca da insanlar bu asılı zincirin yanına gelip başlarından geçenleri anlatmışlardır. Şayet yalan söyleyen biri varsa zincirin kendini geri çektiği ve bu sayede adaletsizliğin gün yüzüne çıkarıldığına inanılmıştır. Kısacası bu yer, Kudüs'teki insanların yeryüzünde adalet aradıkları mahal olarak kabul edilmektedir.²⁰ Günümüzde bu işlevden uzak Kubetü's-Sahranın yanında onun büyük bir minyatürü konumundadır. Bu konuda birçok yorum yapılmakla birlikte ünlü tarihçi Jullian Raby ise Zincir Kubbesi'nin bir yargı alanı olabileceğini öne sürmektedir. Onun görüşüne göre Tanrı'nın yeryüzündeki kutsal tahtının yer aldığı mekân Kubetü's-Sahra'dır. Bu nedenle Kubetü's-Sahra'ya ulaşmadan önce Zincir Kubbesi'nden geçilmesi gerekmektedir. Bu perspektifle Zincir Kubbesi, insanın Tanrı ile buluşmasından önceki yargı sürecini temsil etmektedir.²¹ Tüm bu inançlara rağmen Zincir Kubbesi, Zeytin Dağı ile Harem-i Şerif arasında yer almakla birlikte Kubetü's-Sahranın maketi olarak görülmekten başka herhangi bir işlevi bulunmamaktadır.

1.1. Yapım Nedenleri

Şu bir gerçek ki Kubetü's-Sahra Orta Çağ İslam dünyasının en muazzam yapıtlarından biri olarak kabul edilmektedir ve yapım nedenleri üzerine hem İslam kaynakları hem de Batılı çalışmalar dâhil olmak üzere birçok farklı iddia ortaya atılmaktadır. İnşa nedenlerinin tam olarak belirlenememiş olması, tarihçiler arasında farklı tezlerin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. İlk olarak bazı tarihçiler, Halife Abdülmelik'in hükümdarlığı zamanında Abdullah bin Zübeyir'in Mekke'ye gelen hacıları kendi lehine biat almaya zorladığını iddia etmektedirler. Bu durumdan rahatsız olan Abdülmelik, Kâbe'ye yapılan hac ziyaretlerini yasaklamış ve müminleri Kubetü's-Sahra'ya yönlendirerek bu yapıya alternatif bir ibadet merkezi olarak işlev kazandırmaya çalışmıştır.²² Yakubi'de geçen bir rivayete göre Halife Abdülmelik hacca gitmek isteyen halka hitaben “İşte İbn Şihâb ez-Zühri! Size Rasûlullah'ın şu hadisini rivayet etmektedir: Üç mescid dışında hiçbir mescide ibadet amacıyla yolculuk

¹⁹ Gülru Necipoğlu, “The Dome of the Rock as Palimpsest: ‘Abd al-Malik’s Grand Narrative and Sultan Süleyman’s Glosses (“Kubbetü’s-Sahra Bir Palimpsest Olarak: Abdülmelik’in Büyük Anlatısı ve Sultan Süleyman’ın Tefsirleri”).” Muqarnas, 25, 17–106. Brill. 2008, 24.

²⁰ Armstrong, “The spatialization of Jerusalem during the early Muslim period”, 51.

²¹ Nees Lawrence, “The Dome of the Chain: An Essay in Interpretation. In Perspectives on Early Islamic Art in Jerusalem”, 58–99. Koninklijke Brill- Leiden, 2016, 61.

²² Erdal Eser, “The First Islamic Monument Kubbet’üs-Sahra (Dome of the Rock): A New Proposition”. PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(2), 135-147, 2017, 138.

yapılmaz. Bunlar: Mescid-i Haram, benim mescidim (Medine) ve Mescidü Beyti'l-Makdis.” Ardından, “İşte bu sahra, Rasûlullah’ın miraca çıkarken ayağını bastığı yerdir. Sizin için Kâbe makamına geçer.” demiştir. Bunun üzerine, sahra üzerine bir kubbe inşa ettirmiş; yapının çevresine ipek perdeler astırmış ve hizmetliler tayin etmiştir. Müslümanlar, bu yapının etrafında Kâbe çevresinde olduğu gibi tavaf etmeye,²³ vakfe yapmaya²⁴ başlamışlardır. Mescidin yapılış tarihlerine baktığımızda bu amaca yönelik bir girişim olduğu mantıki olarak söylenemez. Çünkü Kubbetü’s-Sahra 692 yılında yapıldığında zaten Abdullah bin Zübeyr (ö.692) Emevi Devleti’nin operasyonu ile vefat etmişti²⁵ ve Süleyman bin Abdülmelik’in böyle bir planı olsaydı bunu daha önceden yürürlüğe koyardı. Ancak birçok tarihçi bu iddiada ısrarlı olmuş bu konuda İbn Esir’in “Muaviye ve daha sonra da halife olan Abdülmelik b. Mervan ve ondan sonra gelen Velid b. Abdülmelik’in Peygamber Efendimizin minberi ve esasını Medine’den Şam’a getirmek istemeleri” ifadesi de bu iddiayı destekler niteliktedir.²⁶

Aslında Hac ibadeti, İslâm’ın beş temel esasından biridir ve yalnızca Mekke’de gerçekleştirilmesi gereken belirli rükünlere dayanır: ihrama Mekke’ye ulaşmadan girmek, Kâbe’yi tavaf etmek ve Arafat’ta vakfe yapmak. Bu ibadetin Medine’de dahi yerine getirilemeyeceği hususu, İslâmî hükümlerde açıktır. Dolayısıyla, Tâbiîn nesline mensup, Medineli fakih ve muhaddislerden yaşadığı bir dönemde, Halife Abdülmelik’in hac ibadetini Kudüs’e taşıdığına dair mevcut veriler, bu iddiayı kanıtlamak açısından yetersiz kalmaktadır. Abdülmelik’in böyle bir uygulamaya yönelmesi, Abdullah b. Zübeyr’e karşı başarı ümidini yitirdiği bir durumu gerektirecekken, tarihî bilgiler aksine halifenin kendine güvenini koruduğunu göstermektedir. Bu gelişme dikkate alındığında, Kubbetü’s-Sahra’nın inşasının Abdullah bin Zübeyr’in vefatıyla (m. 692/h.72) aynı yıl²⁷ veya bir yıl önce tamamlandığı göz önüne alındığında, Hicaz’ın yeniden ele geçirilmiş olmasına rağmen Kudüs’te hac ibadetinin gerçekleştirilmiş olduğu yönündeki iddiaların tarihsel zeminde tutarlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Mescid-i Aksa kompleksindeki görkemli ilk İslami yapı olması hasebiyle Kubbetü’s-Sahra’nın yapım nedeni olarak ortaya atılan iddialardan biri de Halife’nin Kudüs’teki etkileyici

²³ Yakubi, Ahmed b. Ebu Yakub ibn Vazih. “*Tarihu l-Yakubi*” (Beyrut: Daru’l Kütübü’l İlmiyye), 2002, 2/203; İhsan Süreyya Sırma, “Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi”, İstanbul: Beyan Yayınları, 2018, 77.

²⁴ Kalkaşendî Ahmed b. Ali, “*Me’âşirü l-inâfe fî me’âlimi l-hilâfe*”, nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc, I-III, (Beyrut: 1980), 1/129.

²⁵ İbnu’l Esir, “*El Kâmil Fit Tarih*”, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/315; Taberî “*Tarihi Taberî*”, 4/192.

²⁶ İbnu’l- Esir, “*El Kâmil Fit Tarih*” ,3/ 470-471.

²⁷ İbnu’l Esir, “*el-Kâmil Fit Tarih*”, 3/315; Taberî, “*Tarihi Taberî*”, 4/ 192; Şlomo Dov Goitein, “The Historical Background of the Erection of the Dome of the Rock”, Journal o f the American Oriental Society, (New Haven: 1950, 106; Sırma, “*Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi*”, 80.

Hristiyan kiliseleri ve ibadethanelerinden, özellikle Kıyame Kilisesi'nden Müslümanların etkilenmesini engellemek amacıyla bu muhteşem yapıyı inşa ettirdiğidir.²⁸Bu görüş Kubbetü's-Sahra'nın yapımı için daha geçerli olduğu düşünülse de tek sebep olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü Müslümanların Hristiyanlık geçmişinden ziyade Putperestlik geçmişi varken bu yapıdan dini kaygıyla rahatsız olmak gayri mantıktır. Şayet böyle bir tehlike mevcut olsaydı Hz. Ömer tarafından bertaraf edilirdi. Kıyamet kilisesinin görkeminden ziyade Kubbetü's-Sahra'nın yapımı Gayr-i Müslim teb'aya İslam Devleti'nin büyüklüğü ve kalıcılığının ispatıdır. Çünkü tarih boyunca bu şehir ve bu mescidin bulunduğu tepe sürekli el değiştirmiş ve kalıcılık büyüklüğün ve gücün simgesi olmuştur.

Bu göz alıcı yapının inşa nedeniyle ilgili bir diğer görüş ise, şehrin silüetinde “*Hristiyan şehri*” simgesi görevi gören şehrin dini merkezindeki Kabir Kilisesi ve Nea Kilisesine meydan okumaktır.²⁹ Çünkü anıtsal bir cemaat camisi olarak inşa edilmiş Kubbetü's-Sahra ve Kible Mescidiyle birlikte bu iki anıtsal yapı çifti arasındaki gerilim ve rekabet, o dönemde şehrin silüetinde açıkça görülebiliyordu. Zaten bu yapılar şehrin dini ve idari merkezini Harem-i Şerif ve çevresinde yeniden oluşturarak büyük bir kentsel değişime işaret etmiştir ki burada Hristiyan varlığının sayısal ve tarihsel üstünlüğüne karşılık siyasi konumun yanında mimari alanda bir güç gösterisi olarak değerlendirilmelidir.

Kubbetü's-Sahra'nın inşası hakkında ortaya atılan bu farklı görüşler, yapının yalnızca İslam mimarisinin değil aynı zamanda geçmiş dönemlerdeki politik ve dini çatışmaların bir yansıması olarak önemini korumaktadır. Bahse konu yapı yüzyıllar boyunca devletler ve hükümdarlar değişse de sürekli olarak saygı gören ve ilgi çeken bir mabet olmaya devam etmektedir.

1.2. Mimari Özellikleri

Kubbetü's-Sahra'ya mimari açıdan baktığımızda; yapı, İslâm dünyası açısından önemli addedilen bir kayanın üzerine oturtulmaktadır. Bu kaya, üç semavî dinin her biri tarafından farklı bağlamlarda anlamlandırılmış olmakla birlikte, tümü tarafından kutsal kabul edilmektedir. İslâmî gelenekte bu kaya, “*Mukaddes Kaya*” veya “*Muallak Taşı*” olarak adlandırılmaktadır. “Muallak” kelimesi, boşlukta asılı duran anlamına gelmektedir. İslâm

²⁸ Makdisi Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Beşşari. “*Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm*”, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi. (İstanbul: 2022), 133-135; Ali Mazak. “*Emevilerin sonuna kadar Kudüs ve Filistin*” (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul: 1989. 89.

²⁹ Gideon Avni, “The Byzantine-Islamic Transition in Palestine: *An Archaeological Approach*” (*Filistin'de Bizans-İslam Geçiş: Arkeolojik Bir Yaklaşım*), (Oxford: Oxford University Press), 2014, 113.

inancına göre bu kayanın önemi, Hz. Muhammed'in Miraç hadisesi esnasında yeryüzünde bastığı son nokta olduğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır. Hristiyanlık inancına göre ise bu kaya, İsa Mesih'in insanlara tebliğde bulunacağı mekânlardan biri olarak kabul edilmektedir. Hristiyanlık inancına göre ise bu kaya, İsa Mesih'in insanlara tebliğde bulunacağı mekânlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Yahudi rivayetlerinde Süleyman Mâbedi'nin Kudüs'l-akdes bölümünün temelini teşkil edip Dünya'nın ortasında bulunduğu, Hz. Nûh'un gemisinin tûfandan sonra onun üstüne oturduğu, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'ı kurban etmeye teşebbüs ettiği yerin bu kaya olduğu da ifade edilmektedir.³⁰ Ayrıca nu kayanın üzerine Hz. Dâvûd'un bir mescid yapmakla emrolunduğu, Hz. Süleyman'ın mâbedi tamamlayınca Allah'a bu kayanın üzerinde şükrettiği, Ermiyâ'nın (Yeremya) aynı yerde vahiy aldığı ve Hz. Yahyâ dahil birçok peygamberin burada şehit edildiği de rivayet edilir.³¹

Yapının mimarî özellikleri incelendiğinde, altın renkli kubbesiyle şehrin simgesi olmuş yapının dış cephesi çini, mozaik ve mermerle kaplıdır; iç mekânında da benzer şekilde mozaik ve mermer süslemeler yer almaktadır. İnşa edildiği dönemde, bu görkemli tasarımı ve mimarî özellikleri itibarıyla Kudüs'te bulunan Hristiyan yapılarının önüne geçtiği belirtilmektedir. Öyle ki Emevi yönetimi Kubbetü's-Sahra inşasına o kadar büyük önem vermiştir ki Recâ b. Hayve ve Yezid b. Sellâm, halifeye bir mektup yazarak Mısır'dan inşa için aktarılan bütçeden ellerinde yaklaşık 100.000 dinarın kaldığını bildirerek bunu ne yapmaları gerektiğini soran bir mektup göndermişlerdir. Ancak Abdülmelik b. Mervân bu parayı kendilerine bağışladığını belirtmiş olmasına rağmen onlar bunu kabul etmemeleri üzerine halife dinarın eritilerek kubbeye katılmasını emretmiştir. Bu talimat doğrultusunda 100.000 dinar altın eritilerek keçeyle kaplı bulunan kubbeye katılmıştır.³² Bahsedilen eşsiz özellikleri sayesinde bu yapı; kendisinden önce inşa edilen ilk dönem İslâm mescitlerinin sade ve gösterişten uzak özellikler taşımasına karşın İslâm sanatının ve mimarisinin anıtsal nitelikteki ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilir. Kubbetü's-Sahra, sonraki yüzyıllarda hem Müslüman hem de Hristiyan mimarları etkilemiş; Osmanlı, Endülüs ve Hint alt kıtası gibi çeşitli İslâm coğrafyalarında bu yapının mimarî etkilerini yansıtan birçok eser inşa edilmiştir. Günümüzde Kubbetü's-Sahra hem namazgah olarak kullanılmakta hem de tarihî ve kültürel niteliği dolayısıyla önemli bir ziyaretgah olarak görülmektedir. İnsanlığın ortak kültürel mirası arasında yer alan bu göz kamaştırıcı yapı, inşa edildiği tarihten itibaren kendisinden sonra gelen Müslüman halifeler ve

³⁰ Bozkurt, "Kubbetü's-Sahre", 29/298.

³¹ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah. "Târîhu medîneti Dımaşk". Thk: Muhibbuddîn Ebû Saïd Ömer b. Garâme el-Umrevî. 80 Cilt, (Beyrut: Daru'l-Fikr,1995), 22/293.

³² Uleymî, "Ünsü'l-Celîl bi Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl", 1/ 402.

devlet yöneticileri tarafından büyük takdir görmüş; korunması, onarımı ve hizmetlerinin devamlılığı konusunda yoğun bir ilgiyle sahiplenilmiştir.

Kubbetü's-Sahra yapı itibariyle o döneme -hatta günümüze- kadarki klasik cami mimarisinin dışında köşeli-dairevî bir yapıya sahip olmasından mütevellid, özelde mihrab genel itibariyle yapı diğer camilerdeki rolünü kaybettiği gibi daha çok bir ziyaretgah görüntüsü vermektedir. Aslında platonun güneyinde cami görevini yerine getiren bir yapının bulunması bu mimari seçimde etken olmaktadır. Bu seçim de bize bu yapının İslam iktidarının, varlığının, büyüklüğünün göstermesi amacıyla inşa edildiğini ispatlar. Zira devletin çetin bir iç mücadele esnasında Mısır' ın 7 yıllık gelirini ayrılarak³³ tamamlanması başka türlü açıklanamaz. Ünlü Sanat Tarihçi Oleg Grabar da çoğunluğun kabul ettiği görüş olarak Kubbetü's-Sahra'nın bir camiden ziyade Kur'an'da geçen Mescid-i Aksa ve Miraç'a yükselmenin yeri olma anısına dikilen bir şehitlik olduğunu nakleder.³⁴

Bununla birlikte Kaya'nın tepesini ziyaretçilere görünür kılan tasarım konseptine sahip Kubbetü's-Sahra binasında Müslümanların benzersiz mimari teknikler geliştirdiği olgusu açıktır. Her şeyden önce bina altın oran değil, sekizgen oran üzerine tasarlanmış ve özellikle yapının önemini vurgulamayı amaçlayan bir özen geliştirilmiştir. Üç “*eş merkezli dairesel*” mahfazaya sahip normal bir sekizgen olarak tasarlanmış ve inşa edilmiştir; en iç kısmı dairesel iken diğer kısımları sekizgendir. Dış sekizgen, binanın dış duvarını oluşturur ve bu sınır duvarının dört tarafının her birinde merkezi bir kapı mevcuttur.³⁵ Kubbetü's-Sahra'nın kıymetli bir unsuru da altın ile tezyin edilmiş kapılarıdır. Bazı kaynaklarda isim değişiklikleri görülmekle birlikte Kible Kapısı doğuda, Sur Kapısı kuzeyde, Kadınların Kapısı (Bab en-Nisa) batıda olmak üzere üç kapısı mevcuttur.³⁶ Doğu ve kuzey kapılarının üzerine kitabeler mevcut olup bu kitabelerde Allah'ın birliğini ve O'na ortak koşulmaması gerektiğini vurgulayan ayetler³⁷ nakşedilmiştir. Kitabelerin sonuncusu ise en uzun 240 m olup iç mekânda sekizgenin iki yüzünde yine Hz. Muhammed'in peygamberlik görevinin evrenselliğini, İslâm'ın son ve

³³ Gül. “İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü's-Sahra: Tarihi Arka Planı, Tasviri, Restorasyonları ve Kitabeleri”, 81.

³⁴ Oleg Grabar, “İslâm Sanatının Oluşumu”, çev: Nurcan Yavuz, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988, 39-40.

³⁵ Haithem Fathi Al-Ratroui “The Architectural Development of Al-Aqsa Mosque in Islamic Jerusalem in the Early Islamic Period: Sacred Architecture in the Shape of the 'Holy'”, Al-Maktoum Institute Academic Press, 2004, 468-476.

³⁶ Makdisî, “Ahsen al-Tekasim fi M a'rifetü'l- Akalim”, s. 169-170; Arpacık. “İslâm Geleneğinde Anıtsal Mimarinin İlk Örneği: Kubbetü's-Sahre”, 1479.

³⁷ Tevbe 9/33; Bakara 2/136; Bakara 2/256; Bakara 2/111; Nûr 24/35; En'âm 6/12.

kapsayıcı din olarak konumunu vurgulayan ayetler³⁸ yer almaktadır. Âyetlerin mimari bir esere nakşedilmesi, İslâm sanatında ilk kez Kubbetü's-Sahra'da görülmekte olup kaynağı bilinmemekle birlikte daha önce bu uygulamanın yapıldığı bir örnek yoktur. Kubbetü's-Sahra Emevi idaresi için o kadar kıymetliydi ki Abdülmelik bin Mervan, Abdullah bin Zübeyr isyanını ortadan kaldırmasına rağmen o dönemde Kâbe'de bulunan Hz. İbrahim'in kurban ettiği koçun boynuzu ile Kisra'nın tacını Kudüs'e getirterek Kubbetü's-Sahra'ya yerleştirmiştir.³⁹

Kubbetü's-Sahra'nın en fazla dikkati çeken özelliklerinden biri de onun süslemeleridir. Mükemmel yeşil mermerden ve kırmızı somakiden yapılmış olan sütunların yaldızlı güzel başlıkları vardır. Cami in en muhteşem süsü, kubbe kasnağını, kubbeyi ve kemerler arasında teşekkül eden üçgenleri süsleyen altın zeminli sarı ve yeşil mozaikleridir. Dış sekizgenin duvarları yarı yüksekliğe kadar, mermer levhalarla kaplıdır. Sekiz cephenin her birinde renkli vitraylarla süslü pencereler vardır. Cami, plan ve diğer özellikleri ile Suriye kiliselerinin tesirinde kalmasına rağmen onları çok geride bırakan muhteşem bir abidedir.⁴⁰

Emevi yönetimi bu şehre ve özellikle de Mescid-i Aksa platosundaki yapılara büyük bir ihtiram ve önem vermiş yapımından mefruşatına kadar her ayrıntıyı en muhteşem şekilde yerine getirmiştir. Bütün din mensuplarının kutsiyetini kabul ettiği kaya itibarıyla üzerine inşa edilen bu mabede de hayranlığı cezbetmek ve İslâm'a olan kabullenışı-yönelişi sağlamak amacıyla yapıyı her inanca açmıştır. Tabi bunda şehrin Müslüman nüfusunun diğer dinlere oranla azlığı ve yeni yönetimin kalıcılığını ispatlama duygusu etkindir. Öyle ki bu mabede hizmet her din mensubu için tercih edilen bir tasarruf olmuş, özellikle de Yahudiler, Ömer b. Abdülaziz dönemine kadar Kubbetü's-Sahra'nın kandillerini temizleme görevini üstlenmişlerdir. Bununla birlikte Emevî yönetimi, Haram-i Şerif'in aydınlatılmasında büyük bir özen ve cömertlik göstermiştir. İbn Fakih el-Hemedani'nin 903 tarihli kayıtlarına göre burası 1600 kandille aydınlatıldığı kaydedilmiştir.⁴¹

Kudüs'ün yeryüzündeki güneşi Kubbetü's-Sahra'nın mimari özelliklerine baktığımızda yapım aşamasında zemini düzleştirilmiş, mermer döşeme ile kaplanmış ve kubbenin yapısal ağırlığının zemine dengeli bir şekilde iletilebilmesi için, dört büyük fil ayağı, on iki sütun ve

³⁸ İhlâs 112/1-4; Ahzâb 33/56; İsrâ 17/111; Tegâbün 64/1; Hadîd 57/2; Nisâ 4/171-172; Meryem 19/34-36; Âl-i İmrân 3/18-19.

³⁹ Uleymî, el-Ünsü'l-celîl bi târihi'l-Kuds ve'l-Halîl, 1/404.

⁴⁰ Suut Kemal Yetkin, "İslam Mimarisî", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, (Ankara: 1959), 27; Gül, "İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü's-Sahra: Tarihi Arka Planı, Tasviri, Restorasyonları ve Kitabeleri", 88.

⁴¹ Necipoğlu, "The Dome of the Rock as Palimpsest: 'Abd al-Malik's Grand Narrative and Sultan Süleyman's Glosses", 54-59.

on altı adet yuvarlak kemerden oluşan dairesel bir plan uygulanmıştır. Kubbede, iki ayrı ahşap iskelet sistemi mevcut olup bu katmanları destekleyen iki katmanlı ahşap sistemi inşa edilmiştir. Bu ahşap iskeletin üzerine alüminyum ve bronz alaşımından oluşan metal plakalar yerleştirilerek en üst noktasında ise “Kubbe Alemi” oluşturulmuştur. “Kutsal Kaya”yı kapsayan merkezî daire, üzerinde on altı pencere açılmış kubbe kasnağını taşıyan, kemerlerle birbirine bağlanmış dört pâye ve aralarında bulunan üçerden toplam on iki sütunla “*Mukaddes Kaya*”yı çevreler. Pâyeler, dışarıdan da belli olacak şekilde 20,44 m. çapındaki kubbenin başlangıcına kadar devam etmektedir. Pâyelerle sütunlar üzerine oturan yirmi dört kemer örtüye gerekli desteği sağlar. Kemerler değişik tarzlarda devşirme sütun başlıklarına doğrudan oturmaz. Korent-kompozit başlıklı antik sütunlar arasına kabartma süslemeler yapılmış altın yaldızlı bronz levhalarla kaplı kalın kirişler yerleştirilmiştir. İç sekizgeni kaplayan pembe taş, cam ve sedef mozaiklerde altın yaldızlı zemin üzerine mavi ve yeşilin hâkim olduğu yirmi beş çeşit renk bulunmaktadır. Dekorda yer yer Bizans ve Sâsânî etkisi gösteren zeytin, hurma ve badem ağaçları, bambu demetleriyle akant ve asma yaprakları, bereket boynuzları, vazo, sepet, çiçek, kozalak, meyve ve mücevher kompozisyonları göze çarpar.⁴²

Yapının, Kubbe iskeleti her ne kadar ahşap malzemeden yapılmış olsa da üzerini kaplayan metal plakaların toplam ağırlığı 50 tonun üzerine çıkmaktadır ve bu ağırlığın doğrudan duvarlar üzerinden zemine aktarılması yapısal risk oluşturacağından, görevli mimarlar, yükü fil ayakları aracılığıyla yukarıdan aşağıya doğru taşımayı tercih etmişlerdir. Ayrıca kubbenin zeminden yüksekliğini artırmak ve iç mekânda ferahlık sağlamak amacıyla kubbe ile kemerler arasına bir tambur (kubbe kasnağı) inşa edilmiştir. Bu yapı ögesi yalnızca yüksekliği artırmakla kalmayıp, on altı adet pencerenin açılmasına da imkân tanımıştır. Bu pencereler hem iç mekânın aydınlatılmasını sağlamış hem de duvarlardaki yükü azaltarak yapısal dengeye katkıda bulunmuş ve Mukaddes Kaya’nın üzeri doğal ışıqla aydınlatılmıştır. Çatı kısmı, tek kat ahşap tavan kaplaması ile üç katmandan oluşan ahşap taşıyıcı iskelet sisteminden meydana gelmektedir. Bu çatı yapısı, yalnızca koridorların üzerini örtmekle kalmayıp, aynı zamanda kubbenin yanal doğrultuda oluşturduğu yükleri dengelemek amacıyla payanda işlevi de görmektedir. Böylece kubbe, piramit formuna benzer bir şekilde çok yönlü olarak desteklenmiş ve yapının yapısal istikrarı güvence altına alınmıştır. Kubbe, yaklaşık 20 metre çapında ve 15 metre yüksekliğindedir.⁴³

⁴² Bozkurt, Nebi, “Kubbetü’s-Sahre”, 306.

⁴³ Necipoğlu, “*The Dome of the Rock as Palimpsest: ‘Abd al-Malik’s Grand Narrative and Sultan Süleyman’s Glosses*”, 24-28.

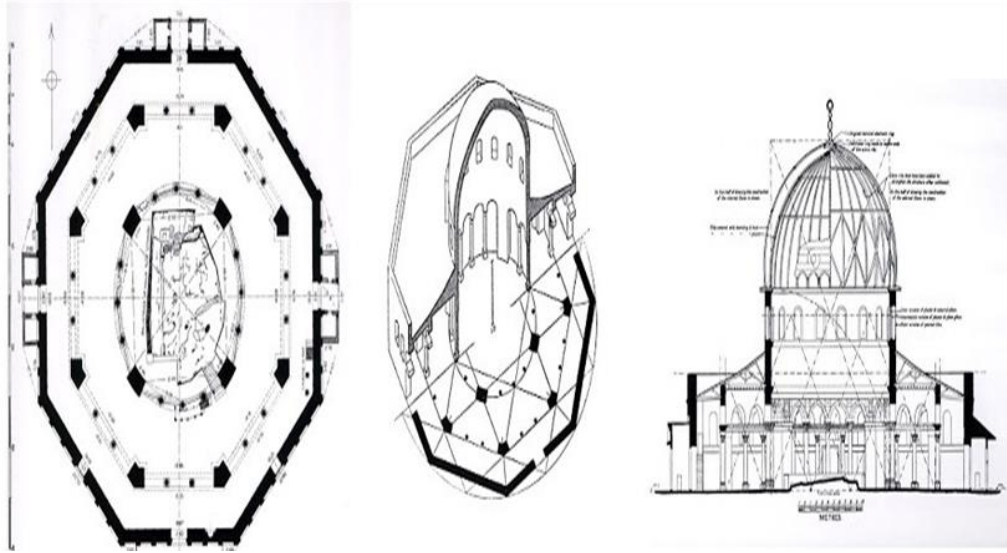
Diğer taraftan Kubbetü's-Sahra'nın iç duvarlarında, 240 metre uzunluğundaki bir hat şeridi boyunca Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler, mavi cam mozaik zemin üzerine altın varakla işlenmiş şekilde yer almaktadır. Bu yazılar arasında yapının banisine ve inşa tarihine ilişkin bir ibare de bulunmaktadır: "Bu kubbe 72 senesinde Emîru'l-Mü'minîn Abdullah el-Me'mun tarafından yaptırılmıştır." Ancak burada geçen Halife Me'mun'un ismi ve lakabının, yazının genel karakterine uymayan dar bir yazı stiliyle işlendiği görülmektedir. Ayrıca, belirtilen 72 tarihi Me'mun'un değil, Abdülmelik b. Mervân'ın halifelik tarihidir. Tüm tarihî kaynaklar da yapının banisi olarak Abdülmelik'i teyit etmektedir. Bu durum, söz konusu kitabe üzerinde bir tahrifatın gerçekleştiğini, bu müdahalenin Halife Me'mun döneminde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak kitabeyi değiştiren kişinin tarihi kısmı değiştirmeyi unuttuğu anlaşılmaktadır.⁴⁴

Sonuç itibariyle Kubbetü's-Sahra, inşa edildiği andan itibaren orijinal halini korumuş, ancak özellikle Abbâsî, Fâtımî, Eyyûbî, Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde deprem ve doğal korozyonlar gibi farklı faktörler nedeniyle çok sayıda tadilatın geçmiştir, bunların hepsi yapının içindeki kitabelerle belgelenmiştir. Binanın 1099 yılında Haçlı döneminde "Templum Domini" adlı bir kiliseye dönüştürülmesi, işlev değiştirmesi bakımından, tarihinde önemli bir yer tutar. Bu işlev değişikliği Selahaddin Beytû'l-Makdis'i kurtarıp Mescid-i Aksâ'yı ve Kubbetü's-Sahrâ'yı yeniden cami konumuna getirene kadar 88 yıl boyunca devam etmiştir. Selahaddin Kubbenin üstündeki haçı ve Hristiyan sembollerini camiden çıkarmış, binayı eski işlevine iade etmiştir. Bir sonraki büyük değişiklik, Mescid-i Aksâ ve Kutsal Şehir'deki büyük bir projenin parçası olarak, Kanuni Sultan Süleyman döneminde m.s. 1545-1552 arasında, orijinal cam mozaığını o dönemde seramik çinilerle değiştiren Osmanlı mimarı Sinan'ın eliyle gerçekleşmiştir.⁴⁵

---

⁴⁴ Zeki Muhammed Hasan, "Fünûnu'l-İslâm", (Kahire: 1948), 39.

⁴⁵ Hüseyin Özdemir, "Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı", (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010), 80-82.

Şekil 1 Kubbetü's-Sahranın mimari şekli

2. Mescid-i Aksa

Kuran'da:

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾

"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."⁴⁶ ifadesiyle Kudüs'ün İsra- Miraç olayına ev sahipliğini haber verilmektedir. Bu habere binaen Mescid-i Aksâ, dolayısıyla Kudüs, Resûlullah'ın İsra mucizesini tecrübe ettiği ve Miraca yükseldiği mekân olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu olay esnasında Allah'ın iradesiyle tüm peygamberlere imamlık yapması⁴⁷ da risaletin Hz. Peygamber'e devredildiğinin kanıtı olarak nitelendirilmiştir. Diğer yandan bütün peygamberlerin orada bulunması bu yönelişin sadece Hz. Peygamber'e has bir durum olmayıp muhtelif zamanlarda Kudüs'e geldiklerinin göstergesidir. Zira uyku veya yakaza halinde Kudüs'e yapılan bu yolculukta zaman mefhumunun olmadığı dolayısıyla da oradaki Peygamberlerin de kendisinden önce oraya getirildiği açıktır. Böylesi bir özel statüye sahip olan bu şehir ve dolayısıyla bu mescit İsra'dan sonra Miraç için göğe doğru kapılarını açarak Hz. Peygamber'i yolculamıştır.

⁴⁶ İsra 17/1.

⁴⁷ İbn İshak, Muhammed. "Kitabü's-Siyer ve'l-Meğazi", Çev: A. Bakkal, (İstanbul: İlkharrif Yayınevi, 2013), 394.

Diğer yandan Hz. Peygamber ve Müslümanlar, Medine'ye hicretin ardından yaklaşık on yedi veya on altı ay boyunca namazlarını Mescid-i Aksa yönüne doğru kılmaya devam etmişlerdir.⁴⁸ Zaten Hicretten önce Medineli sahâbî Es'ad b. Zürene, Medine'de Mescid-i Aksa'yı kible kabul ederek bir duvar inşa etmiş ve bu doğrultuda Müslümanlara namaz kıldırması. Ancak Hicretten sonra Hz. Peygamber'in, Kâbe'ye arkasını dönerek namaz kılması kendisine de Müslümanlara da ağır gelmiş ve gönlünde Kâbe'ye yönelmeyi arzu etmiştir. Nitekim Bera hadisindeki hadise ve Hz. Ömer'in bu bağlamda Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Elçisi! Keşke Makam-ı İbrahim'i namaz kılınacak bir yer edinsen."⁴⁹ şeklinde ifadesi bu hissiyatın göstergesidir. Hz. Peygamber, atası Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile özdeşleşen Kabe'den farklı, Yahudilerle de aynı kibleye yönelmekten hoşnut olmamıştır. Çünkü Yahudiler Medine'de "Eğer senin dinin, bizim dinimizden başka bir din olsaydı kiblemiz eşit bir kible olmazdı! demişlerdir.⁵⁰ Bunun üzerine Hz. Peygamber'in, ashâbıyla birlikte Benî Seleme oğulları Mescidinde öğle namazının iki rekâtını edâ ettiği esnada yüzünün Kâbe'ye çevrilmesini arzu etmiş ve "Ey Cebrâil! Allah'ın yüzümü Yahudilerin kiblesinden çevirmesini isterdim." şeklinde dilekte bulunmuştur. Cebrâil'in, "Ben yalnızca Allah'a yakınlaşmayı isteyen bir kulum" yanıtı üzerine Hz. Peygamber, Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmaya devam ettiğinde başını göğe çevirmeye başlamıştır. Bu bağlamda şu ayet nazil olmuştur: "Senin, yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni hoşnut olacağın bir kibleye çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram'a (Kâbe'ye) çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü oraya çevirin. Kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden gelen hak bir vahiy olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir."⁵¹ Hz. Peygamber bu ilahî buyruk üzerine kiblesini Kâbe istikametine çevirmiştir.

Bu bilgiler ışığın Mescid-i Aksa günümüzde olduğu gibi o dönemde de İslam'ın ilk kiblesi olması ve İsrâ mucizesine ev sahipliği yapması bu alanı Müslümanların nazarında kutsallaştırmış ve bu alana kendilerini temsil eden mabetler inşa etmeye yönlendirmiştir.

---

⁴⁸ İbn İshak, "Kitabü's-Siyer ve'l-Meğazi", 399; İbn-i Hişam. "Siret-i İbn Hişam" çev. Hasan Ege, (İstanbul: Kahraman Yayınları,1994), 2/338; İbn Sa'd "Tabakat", İbn Sa'd (230-845), Muhammed b. Sa'd b. Meni' el Haşimi El Basri "Kitabü't-Tabakati'l-Kebir: Tabakat", çev: Musa Kazım Yılmaz. çev. edit. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 286.

⁴⁹ İbn Hibbân, Ebu Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, "Kitâbu's-sikât", 1. baskı, I-IX, (Haydarabad: Daru'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973), 1/118.

⁵⁰ Taberi, "Tarihi Taberi", 3/146.

⁵¹ Bakara 2/144.

1.1. İnşa Süreci

İslam fethiyle birlikte Hz. Ömer tarafından bu alan ihtiyacı karşılama amaçlı çok da sağlam malzeme kullanmadan İslâm ordusunun askerlerine 15 günde inşa ettirdiği 3000 kişilik “Hz. Ömer Mescidi” şeklinde isimlendirilen bir mescit inşa edildi. Çünkü Kral Herod’un yaptırdığı ve 70 yılında Romalı komutan Titus tarafından yıkılan ikinci mabedin müstemilatından olan yapının sütunları, duvar ve sütun gibi kalıntı malzemeleri kullanılarak onunla aynı plan üzere yapılmıştı. İlk İslam yapısı olarak nitelendirilecek bu yapı dar ve uzun tek sahnalık h.15/m.637-638 yılında inşa edilmiştir. Mescit, 70-75 yıl boyunca Kudüs’ün Mescid-i Cuma’sı (Ulu camii) olarak kullanılmış, defalarca mimari değişikliklere uğramış doğudan batıya anormal bir uzunluğa, kuzey-güney derinlik olarak da oldukça dar bir alana sahipti.⁵²

Şekil 2 Hz. Ömer'in yaptırdığı Mescid-i Aksa'daki ilk Mescidin Krokisi

Emevi iktidarı Kubbetü’s-Sahra’yı inşa etmesinin hemen akabinde Halife Abdülmelik’in vefat etti ve yerine oğlu Velîd geçti. Velid aynı halefi gibi Kudüs’e ayrı bir önem göstermiş, hatta biatını Kudüs’te Kubbetü’s-Sahra’nın kubbesinin altında aldığı rivayet edilmiştir. Kudüs’ü çok seven Halife, Kubbetü’s-Sahra’nın namazgah olarak işlevinin yetersiz olduğunu ve mevcut Hz. Ömer’in inşa ettiği mescidin de hem çok ince mimari yapısından hem nüfus açısından hem de Kubbetü’s-Sahra’nın görkeminden uzak görüntüsünden dolayı büyük bir mescit inşa ettirmeye karar verdi. 709 yılında başlanıp 715 yılında alanın güney cephesinde Şam Emevi Ulu camii gibi transeptli inşa edilen mescid Mescid-i Aksâ/Kıble Mescidi, 750 yılına kadar bu şekliyle devam etmiştir. Yalnız Hz. Ömer döneminde mescide konulan mihrabın yeniden inşa sırasında kaldırıldığı ve yeniden aynı yere konulmadığı, mihrap yerinin sağa kaydırıldığı görülmektedir. Bunda da mescidin tamamen yıkılıp tekrar araziye ortalayacak şekilde yeni baştan dizayn edilmesi etkindir. Emevilerin son döneminde 750 yılında meydana gelen büyük

⁵² İbn Kesir, “*El Bidâye Ven Nihâye*”, 7/94; Creswell, “*A Short Account of Early Muslim Architecture, Middlesex*”, 1958, 10, 28, 43, 204-206, İv. 42/10.

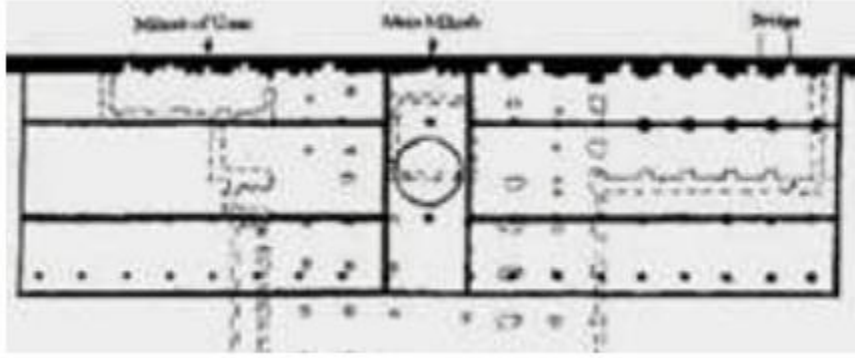
depremin ardından büyük hasar alan yapı büyük tadilat ve eklemeler sonucunda 15 sahnalı olarak Abbasi Halifesi Mansur tarafından inşa edildi.⁵³

Gerek Hz. Ömer gerekse Emeviler döneminde inşa edilen Mescid-i Aksa'ya baktığımızda Hz. Ömer'in inşa ettirdiği mescidin sadece namaz kılınma işlevini yerine getirme amacı gözlemlenirken Velid bin Abdülmelik'in yapısında ise bu işlevin yanında Kubbetü's-Sahra'ya arkadaşlık edebilecek görkemde şehrin silüetinde varlığını fazlasıyla hissettirecek büyüklükte bir görüntüyle karşılaşılmaktadır. Zaten sonraki dönemlerdeki inşa süreçleri de ya tadilat ya da eklemeler şeklinde kendini göstermiştir. Mimari anlamda Emevîler döneminde yapı, Şam'daki Emevî Camii örnek alınarak transeptli yani nefleri ile apsisi arasına konumlandırılan yatay bir mimarinin hâkim olduğu görülmektedir. Zaten daha önce böylesine büyüklükte herhangi bir İslam mimari örneği olmaması da bu yapının inşa planında bölgedeki bazilikaların mimarisinden etkilenildiği açıktır. Özellikle çevredeki Busra Katedrali, şehirdeki Kutsal Kabir Kilisesi bu mimari seçimde Emevî yöneticilerini etkilemiş olacak ki bölgedeki iktidarının kalıcılığını ispat için bölge mimari geleneğin dışına çıkılmamış, daha önce İslam mabed yapılarında olmayan transeptli yapı, vs unsurlar bulundurulmuştur. İslam Devletinin bu mabedleri böylesine göz alıcı inşa etmesinin temelinde gayr-i müslimlere ve teb'a içindeki muhaliflere yenilmez otoritesini, gücünü göstermek; sonraki nesillere de şaheser bırakma çabasının bir ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yapılan tadilatlar ve eklemelerin kuzey yönünde genişletilmek suretiyle yapıldığı gözetildiğinde Hz. Ömer ve Emeviler'in inşa ettiği mabedin güney cephesinin yaklaşık 80 metre olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Kubbetü'-Sahra'daki tezyine bakıldığında bu mescidin de aynı şekilde ihtişamla süslendiği anlaşılmaktadır. Emeviler Dönemindeki mescidin orta koridoru yaklaşık 53 sütun ve 6 revaktan oluştuğu ve buradan yükselmiş kurşun kaplı ahşap bir kubbenin varlığı görülmektedir. Yapının sadece kuzey yönünde genişletildiği varsayılarak şu anda bulunan batı yönünde 2, kuzeyde 7, doğuda da 1 kapının Emevi döneminde daha az olduğu revak şeklindeki kapı modelinin de Emevi yapısı örnek alınarak inşa edildiği düşünülmektedir.

---

⁵³ Fettah Aykaç, "*Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları*", edit. Osman Aydın "Huzuru Bekleyen Şehir", (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Yayınları, 2020), 283; Creswell, "*A Short Account of Early Muslim Architecture, Middlesex*", 211.

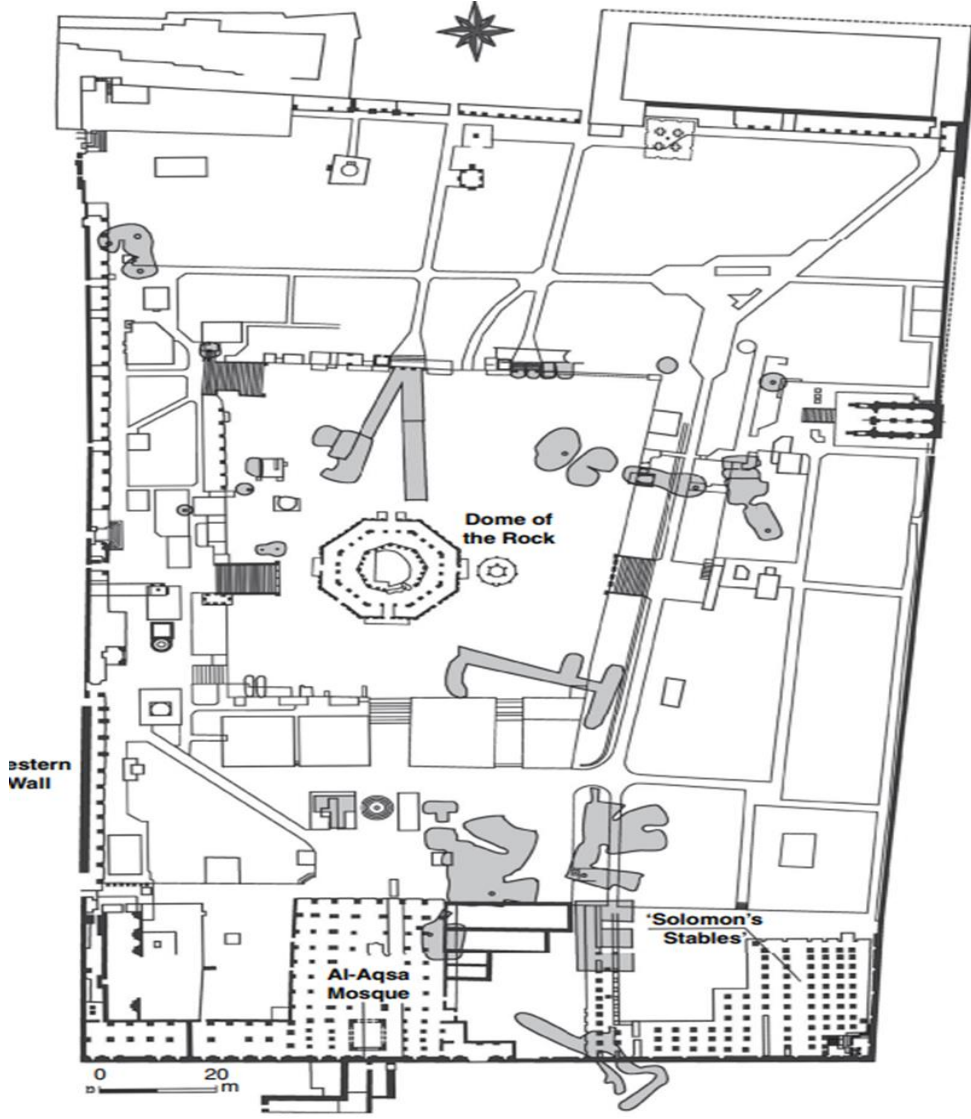
Şekil 3 Emeviler tarafından inşa edilen üç sahnalı ve Transeptli Mescid-i Aksa Krokisi

Emevilerin inşa ettiği bu cami ilk dönemlerde Kible Mescidi veya Hz. Ömer Mescidi olarak isimlendirilirken inşasından bir süre sonra etkileyici yapısı nedeniyle Mescid-i Aksa ifadesinin karşılığı olarak görülmüştür. O dönemde de günümüzde de bu “Mescid-i Aksa” ifadesinin 144 dönümlük araziye kapsadığı bilinmesine rağmen bu mescid bu ismi tek başına da taşımaktadır.

1.2. Mimari Özellikleri

Mescid-i Aksa, Tapınak (Moriya) Tepesi diye isimlendirilen 144 dönümlük araziye inşa edilmiş olup mescidin doğu ve güney sınırları ile şehrin doğu ve güney sınırları müşterektir. Şehrin 6/1’ini kapsayan düzensiz dikdörtgeni yansıtan Mescid-i Aksa’nın güney cephesi 281 m, kuzey cephesi 310 m, doğu cephesi 462 m batı cephesi ise 491 m olarak ölçülmüş ve kuyu, kapı, sebil, minare, mederese vs. 200 kadar sembol ve yapı bulunmaktadır.⁵⁴Bu alan Kible Mescidi, Kubbetü’s-Sahra ve Silsile Kubbesi gibi namazgahları barındıran “*Mabedler Kompleksi*” görünümündedir.

⁵⁴ Kadim Şehir Kudüs, “*Kudüs’teki Yapı ve Mekanlar*”, erişim: 7 Kasım 2025, <http://www.kadimsehir kudus.com/madde.asp/liste>.

Şekil 4 Mescid-i Aksa Camiinin bulunduğu Mescid-i Aksa Alanı Krokisi.

Kudüs şehrinin güneydoğu köşesinde kalan Mescid-i Aksa yani diğer bir ifadeyle Harem-i şerif, dıştan doğu ve güney tarafı yüksek duvarlarla çevrelenmiş olup, daha çok kuzey ve batı taraflardan kentle irtibatlandırılmıştır. Kente açılan kapılar olduğu gibi, Harem-i Şerif'e açılan da birçok kapı bulunmaktadır. Bu kapılar arasında en önemlileri:

- 1- **El-Esbat Kapısı** (Kabileler Kapısı): Mescid-i Aksâ'nın kuzey doğusunda yer alır. Sidi Meryem olarak da anılır.
- 2- **El-Hutta Kapısı**: Caminin kuzey duvarında Kabileler Kapısı minaresi ile Faysal Kapısı arasında yer alır.
- 3- **Kral Faysal Kapısı**: Bab el-Hatta'nın batısında, caminin kuzey duvarında bulunur ve Şerefü'l Enbiya Kapısı, Davudiye Kapısı gibi diğer isimlerle de bilinir.

- 4- ***El-Gavanime Kapısı***: Kible mescidi olarak da bilinen Mescid-i Aksâ'nın kuzey tarafından yer almaktadır.
- 5- ***En-Nazır Kapısı***: Aksâ Camii'nin batı duvarında kuzeye bakmaktadır ve Bab el-Habis, Bab el-Meclis, Bab Mikail, Bab el-Alaaddin el-Busairi , Bab er-Rabat el-Mansuri gibi farklı isimlerle de bilinir.
- 6- ***El-Hadid Kapısı***: Aksâ Camii'nin batı duvarında, Kattanin Kapısı ile Bab en-Nazır arasındadır.
- 7- ***El-Kattânîn Kapısı***: Bab el-Hadid ve Bab el-Mathara arasındaki batı duvarında yer alır.
- 8- ***El-Mathara Kapısı***: Bab El-Kattanin'in güneyinde, abdest kapısı olarak da adlandırılan batı duvarında yer alır.
- 9- ***Es-Silsile Kapısı***: Dava Kapısı veya Kral Davut Kapısı olarak da adlandırılan Mescid-i Aksâ'nın batı duvarında bulunur.
- 10- ***El-Megaribe Kapısı***: Güney tarafının batı duvarında bulunur ve Peygamber Kapısı ve el-Burak Kapısı gibi farklı isimlerle de bilinir.⁵⁵

Bunların dışında Harem içerisinde farklı plan özellikleri ile birçok yapı türü karşımıza çıkmaktadır. Kudüs'te örnekleri görülen medrese halvethane, zaviye, namazgâh, hankâh, makam türbeleri, çeşme, sebîl ve şadırvan olarak gruplandırılan bu yapılar ile bunlara ait birimler, plan, mimari ve süsleme unsurlarıyla dikkat çekmektedir ve dönemlerinin sanatını en iyi biçimde yansıtmaya özelliklerine sahiptirler.

Mescid-i Aksâ'da bulunan birçok yapı zeminin çeşitli seviyelerinde farklı zaman içerisinde inşa edilmekle birlikte Emevîler döneminde inşa veya tadilat suretiyle düzenlenmiştir.

Katmanlı bir yapıya sahip olan “*Mescid-i Aksâ Kompleksi*”ndeki yapılar farklı zemin seviyelerinde bulunmaktadır. Şöyle ki:

1. ***Birinci seviye*** yerin altıdır. Su kuyuları, su kanalları ve üzeri toprakla örtülü olan bazı binaları içerir.

---

⁵⁵ Makdisi, “*Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*”, 135; Aykaç, “*Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları*”, edit. Osman Aydınlı “*Huzuru Bekleyen Şehir*”, (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları 2020), 275.

2. İkinci seviye yine yerin altındadır. Mervan Mescidi (Kible Mescidi'nin kuzeyinde yer alır), Burak Mescidi, Kadim Aksâ Mescidi (Kible Mescidi'nin temellerinin altında bulunmaktadır), Rahmet ve Tövbe Kapıları ve kapalı kapılar olan Müfred (Tekli) Kapısı, Müzdevec (İkili) Kapısı, Müselles (Üçlü) Kapı, Burâk (Mağribliler) Kapısı ve Silsile (Zincirli) Kapısı'nı içerir.

3. Üçüncü seviye zemin seviyesidir. Mescid-i Aksâ'nın güney tarafında yer alan Kible Mescidi'ni, ana sahaları, açık olan kapıları ve revakları içerir.

4. Dördüncü seviye zeminin az üstünde yükselen seviyedir. Kubbetü's-sahra'yı, Kubbetü's-sahra'nın avlusunu, kubbeleri, Namazgâhları, diğer binaları ve bütün bunları çevreleyen kemerleri kapsar.⁵⁶

Tarihsel bir gerçek şu ki; “Bizans Kudüs”ü, şehrin silüetine hâkim olan iki anıtsal kiliseyle -Kutsal Kabir Kilisesi ve Nea Kilisesi- özdeşleştirilirken, “Erken İslam Dönemi Kudüs”ü Kubbet-üs-Sahra ve El-Aksa Camii'nin anıtsal yapılarıyla özdeşleşmiştir. Bu iki görkemli anıt, Kudüs'teki dini yönelimin odak noktasını Batı Tepesi'nden eski Tapınak Dağı platformuna kaydırды. Ünlü Sanat Tarihçisi *Oleg Grabar*, çığır açan kitabı “Kutsalın Şekli”nde, Erken İslam Dönemi Kudüs'ünde kentsel imar için ilginç bir denge önerdi. Şehrin sembolik olarak, doğuda Harem Külliyesi'nden ve batıda Batı Tepesi'nden birbirine bakan iki anıtsal yapı çiftiyle tanımlandığını öne sürdü.⁵⁷ Bu iki sembolik yapı çalışmamızın zaman dilimi içinde inşa edilip sonraki dönemlerde Abbasi, Fatımi, Selçuklu vs. tarafından bu yapılara denk herhangi bir mabet inşa edilmemesi bu mimari yapıları daha da ön plana çıkarmış ve her kesim için dikkatleri üzerine çekmiştir.

SONUÇ

Bütün dinlerde olduğu gibi İslam'da da özel bir önem arz eden Kudüs özellikle de 144 dönümlük kutsal alanı mabetlerle taçlandırmıştır. Yahudiler Süleyman Mabedini, Romalılar Jupiter Tapınağını Müslümanlar Kubbetü's-Sahrayı ve Mescid-i Aksa'yı kutsal tepeye inşa etmişlerdir ki Müslümanlar bu alanın tamamını Mescid-i Aksa olarak isimlendirmişlerdir. İslamiyet'in doğuşu, Allah Resulünün 610 senesinde peygamberlikle görevlendirilmesiyle birlikte Mescidi Aksa Müslümanların gündeminde bulunmaya başladı. Hatta miraç hadisesinde Müslümanlar namaz kılmakla emredilerek ve dolayısıyla da kıblegahları olan Mescid-i Aksa'ya

⁵⁶ Aykaç, “Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları”, 280.

⁵⁷ Gideon, “The Byzantine-Islamic Transition in Palestine: *An Archaeological Approach*”, 111; Grabar, “*İslâm Sanatının Oluşumu*”, 38.

dolayısıyla Kudüs'e doğru yönelerek onun kutsiyetiyle karşı karşıya kaldılar. Özellikle Miraç hadisesinin ilk bölümünün İsra(gece yürüyüşü) hadisesinin Kudüs'e yönelerek yapılması Hz. Peygamber'i daha İslamiyet'in başlangıcında Kudüs'ün kutsiyetine ve önemine yöneltti. Daha sonraları Kâbe'ye yönelseler de ibadet için Allah'ın Müslümanları yöneltecek secde ettirecek kadar oraya kutsiyet atfetmesi; Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa'yı, Kâbe ve Mescid-i Nebeviyle eşdeğer tutan ifadeleri orayı Müslümanlar için vazgeçilmez kıldı. Buranın fethedilmesiyle Hz. Ömer tarafından Jupiter Tapınağı'nın kalıntıları üzerinde bir mescit inşa etse de bu yapı daha önce inşa edilen Süleyman Mabedi ve o dönemde hazır bulunan Kıyame Kilisesinin görkeminden uzaktı. İktidara gelen Emevîler özellikle de Abdülmelik bin Mervan bu duruma el koyarak iktidarının gücüne yakışan bir yapı inşa etmeye karar verdi. Önceleri ne amaçla yapıldığına dair çeşitli yorumlar yapılan zincir kubbesi, ardından da kutsal kayayı içinde barındıran Kubbetü's-Sahra ve alanın doğusunda bulunan Mescid-i Aksa'yı inşa ettirdi. Bu yapıların inşa nedenlerini politik dini sosyal açıdan açıklansa da gerçek şu ki o dönem de günümüzde de İslam'ın dolayısıyla da Müslüman varlığının simgesidir. Bu kıymete sahip olmaları hasebiyle çalışmamız bu yapıların yeri, yapılışı, nedenleri, şekli gibi özellikleri üzerinde durmuş ve bunları bir araya getirerek okuyucuya sunmuştur.

Bu yapı, İslâm anıt mimarisinin bilinen ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Emevîler'deki Abdülmelik dönemi ise bu yapıların sadece dini fonksiyonlarıyla değil aynı zamanda politik ve toplumsal rolleriyle de dönemin ruhunu yansıtan yapılar olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte her iki yapının da Kudüs'teki Hristiyan ve Yahudi topluluklarının katkılarıyla zenginleşmiş olduğu görülürken bahse konu yapıların da bölgenin kültürel yapısında köprü vazifesi gördüğü ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla gerek Kubbetü's-Sahra gerekse de Mescid-i Aksa, Emevî döneminin sadece mimari başarısını yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda kültürel ve dini çeşitliliğin bir arada sürdürüldüğünü de sergilemektedir

Harem-i Şerif alanında Emevîler döneminde gerçekleştirilen yapısal dönüşümler, bölgenin ihtişamlı bir görünüme kavuşmasına yardımcı olmuştur. Bununla birlikte söz konusu dönemde yer alan yapılar, şehrin silüetinde dikkat çekici değişiklikler yaratmaktadır Özellikle Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın ihtişamlı yapıları, Kudüs'ün diğer bölgelerine göre daha görkemli bir duruş sergilemektedir. Bu büyük yapılar şehrin dini merkezini Kutsal Mezar Kilisesi'nden Tapınak Dağı / Harem-i Şerif bölgesine doğru kaydırmıştır.

Özetle Emevî Halifesi Abdülmelik bin Mervan'ın hükümdarlığı, Orta Doğu mimarisinde belirgin izler bırakan bir dönemi temsil etmektedir ve bu dönemde Kudüs'te inşa edilen Kubbetü's-Sahra ile Mescid-i Aksa, İslami mimarinin en ihtişamlı örnekleri olarak

gösterilebilmektedir. Kubbetü's-Sahra, Emevi mimarisinin zirvesini simgeleyen sekizgen yapıda olup merkezi bir kubbe ile öne çıkmaktadır. Yapının altında yer alan kutsal kaya ise hem Müslümanlar hem de Yahudiler için özel bir öneme sahiptir. Öte yandan Mescid-i Aksa, Müslümanların ilk kiblesi olarak kabul edilen ve peygamberlerin uğrak yeri olan bir mabet olarak tarihsel bir ağırlığa sahiptir. Aslında İslam'ın Miraç inancı ise bu yapıyı daha da anlamlı kılmaktadır.

Üzerinde hassasiyetle durduğumuz bu çalışmada Mescid-i Aksa kompleksindeki en dikkat çekici, hayranlık uyandıran mimari özelliklere sahip Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'yı hem dini, tarihi ve mimari açıdan değerlendirilmiş ve okuyucuya sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Al-Ratrout Haithem Fathi, "The Architectural Development of Al-Aqsa Mosque in Islamic Jerusalem in the Early Islamic Period: Sacred Architecture in the Shape of the 'Holy'", Al-Maktoum Institute Academic Press, 2004.
- Armstrong, Leila. "The spatialization of Jerusalem during the early Muslim period" (Master's thesis). University of Colorado at Boulder, 2007.
- Arpacık, Zeyneb. İslâm Geleneğinde Anıtsal Mimarinin İlk Örneği: Kubbetü's-Sahre. Diyanet İlmi Dergi, 2024, 60.4: 1465-1494.
- Avni Gideon, "The Byzantine-Islamic Transition in Palestine: An Archaeological Approach" (Filistin'de Bizans-İslam Geçişi: Arkeolojik Bir Yaklaşım), Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Aykaç Fettah, "Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları", edit. Osman Aydınli "Huzuru Bekleyen Şehir", İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2020).
- Belazuri, Ahmed. b. Yahyâ b. Câbir. "Fütûhu'l-Büldân" (M. Fayda, çev.), İstanbul: Siyer Yayınları, 2013).
- Bozkurt, Nebi, "Mescid-i Aksa", "TDV İslam Ansiklopedisi", Ankara: TDV Yay., 2004), 29/268-271.
- Cassius Dio, "Romaine Historia / Dio's Roman History": I-IX, Çev. Earnest Cary, The Loeb Classical Library. London: Heinemann-Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1914-1927.

- Çelik, Yılmaz. “Siyasi Erdem Açısından Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr”
Nisar 6 (Mayıs 2025), 1-21.
- Creswell K. A. C. “A Short Account of Early Muslim Architecture, Middlesex”1958, 10, 28,
43, 204-206.
- Eser, Erdal. “The First Islamic Monument Kubbet’üs-Sahra (Dome of the Rock): A New
Proposition”. PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(2), 135-147, 2017.
- Goitein, Şlomo Dov, “The Historical Background of the Erection of the Dome of the Rock”,
Journal o f the American Oriental Society, New Haven: 1950.
- Grabar, Oleg, “İslâm Sanatının Oluşumu”, çev: Nurcan Yavuz, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.,
1988).
- Grabar Oleg, “The Shape of the Holy: Early Islamic Jerusalem”, Princeton University Press,
1996
- Gül, Muammmer. “İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü’s-Sahra: Tarihi Arka Planı, Tasviri,
Restorasyonları ve Kitabeleri”. Erdem Dergisi, 14(41), 79-98, 2004, 81.
- Hasan, Zeki Muhammed, “Fünûnu'l-İslâm”, Kahire: 1948.
- İbn Hibbân, Ebu Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, “Kitâbu’s-sikât”, 1. baskı,
I-IX, Daru’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1973, Haydarabad.
- İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah. “Târîhu medîneti Dımaşk”.
Thk: Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Umrevî. 80 Cilt, Beyrut: Daru’l-
fıkr,1995).
- İbnu’l-Batrik, İskenderî. “Kitabu’t-Tarih’i’l-Mecmu’ ale’t-Tahkik ve’t-Tasdik” (1–2 Cilt).
Beyrut: 1904.
- İbnu’l Esir, “El Kâmil Fit Tarih”, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991).
- İbn-i Hişam. “Siret-i İbn Hişam” çev. Hasan Ege, İstanbul: Kahraman Yayınları,1994).
- İbn İshak, Muhammed. “Kitabü’s-Siyer ve’l-Meğazi”, Çev: A. Bakkal, İstanbul: İlkharf
Yayınevi, 2013.
- İbn Kesir, “el-Bidaye ve’n-Nihaye”, çev: Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994).

İbn Sa'd (230-845), Muhammed b. Sa'd b. Meni' el Haşimi El Basri "Kitabü't-Tabakati'l-Kebir: Tabakat", çev: Musa Kazım Yılmaz. çev. edit. Adnan Demircan İstanbul: Siyer Yayınları, 2015).

İsfahanî, İmadeddin, "el-Fethü'l- Kussi- fi Fethü'l- Kudsi", E.J. Brill, Leyden: 1888.

Kadim Şehir Kudüs, "Kudüs'teki Yapı ve Mekanlar", Erişim: 7 Kasım 2025, <http://www.kadimsehir kudus.com/madde.asp/liste>.

Kalkaşendî Ahmed b. Ali, "Me'âşirü'l-inâfe fi me'âlimi'l-ḥilâfe", nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc, I-III, Beyrut 1980.

Kamalak, Naciye Aksoy. "İsrailoğulları Krallığında Davud ve Süleyman Dönemleri". "Turan-Sam", Sage Yayınları, sayı 61/2024, s.176-181.

Köse, Feyza Betül, "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 29 (2017).

Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Beşşari. "Ahsenu't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm", çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi. İstanbul: 2022.

Mazak, Ali. "Emevilerin sonuna kadar Kudüs ve Filistin" (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 1989.

Necipoğlu, Gülru "The Dome of the Rock as Palimpsest: 'Abd al-Malik's Grand Narrative and Sultan Süleyman's Glosses("Kubbetü's-Sahra Bir Palimpsest Olarak: Abdülmelik'in Büyük Anlatısı ve Sultan Süleyman'ın Tefsirleri").". Muqarnas, 25, 17–106. Brill: 2008, 24.

Nees, Lawrence. "The Dome of the Chain: An Essay in Interpretation. In Perspectives on Early Islamic Art in Jerusalem", 58–99. Koninklijke Brill- Leiden: 2016.

Özdemir Hüseyin, "Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı", İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010, 80-82.

Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. "el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl". thk. Adnan Yunus Abdülmecid Ebû Tebbâne – Mahmûd Avde el-Keâbine. 2 Cilt. Amman: Mektebetü Dandis, 1999.

Sırma, İhsan Süreyya, "Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi", İstanbul: Beyan Yayınları, 2018)

Taberî (ö. 310/922). Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, "Tarihi Taberî", trc. M. Faruk Görtünca, Sağlam yayınevi, İstanbul, t.y. 4 cilt.

Yakubi, Ahmed b. Ebu Yakub ibn Vazih. “Tarihu’l-Yakubi” Beyrut: Daru’l Kütübü’l İlmiyye, 2002.

Yetkin, Suut Kemal,” İslam Mimarisi”. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959).